

Könyvtári metamorfózis

Sipos Anna Magdolna, a Pécsi Tudományegyetem oktatója még 2015-ben publikálta *Könyvtári reneszánsz: könyvtárak az információs társadalomban 2.0¹* című kötetét, írt is róla több ízben a szakajtó, így hát a recenzió tárgya sokaknak már ismerős lehet. Írásunk apropója, hogy a Kossuth Kiadó gondozásában a jól ismert NÉRO sorozat részeként először e-bookként kiadott könyvet a Ventus Libro Kiadó nemrég bővített tartalommal, hagyományos, nyomtatott formában is megjelentette. Dicséretre méltó, hogy – mint az a kötet előszavában olvasható – mindez az elektronikus kiadás „mai kiadói viszonyok közötti” sikerességének köszönhető. Tehát a szerző, noha szakítva a bevett gyakorlattal, lemondott a nyomtatott kiadás primátusáról, most mégis kézbe vehető a printelt verzió, ugyanakkor az első edíció gyakorlatát továbbvívte, a második kiadás is elérhető digitálisan.

A szerző deklarált célja, hogy a vonatkozó szakirodalom felhasználásával, és főként a létező statisztikai adatok elemzésével reális képet adjon a magyar könyvtári ellátórendszer XXI. század eleji helyzetéről, egyszersmind fogódzót nyújtson egy olyan időszakban „amikor a közgyűjteményi szféra és közöttük a könyvtárak munkája, teljesítménye semmiféle nyilvános fórumon nem áll a középpontban, amikor rendre találkozhatunk a könyvtárak, a könyvtárosok jelenét és jövőjét megkérdőjelező laikus és potenciát megjegyzésekkel” (9. p.). Sipos Anna Magdolna e kihívásokkal teli korszak könyvtári rendszerét mint az információs társadalom meghatározó intézményi szegmensét vizsgálja, mert őszintén hiszi – és könyvében is azt kívánja bizonyítani –, hogy „a könyvtár és a tőle elválaszthatatlan könyvtáros szakma nem megszűnőben, hanem átalakulóban van” (uo.).

A kötet címe – *Könyvtári reneszánsz* – már önmagában is kifejezetten figyelemfelkeltő, és a hozzá társított borítófotó, a Salt Lake City-i Közkönyvtár tágas, többszintes modern enteriőrije tovább erősíti bennünk az érzést: a „korszerű könyvtár” nem csupán a szavak szintjén létezik, az idea, a megannyi szempontnak és feltételrendszernek megfelelni képes modern könyvtári intézmény igenis megvalósítható.

Mindezek pedig az előszóból imént idézett gondolattal összhangban a szakma hazai helyzetének pozitív szemléletű narratívájára engednek következtetni, hiszen a *reneszánsz* – mint kifejezés és mint történeti utalás – címbe való beemelése is egy megújulni, újjászületni látszó professziót feltételez, és a könyvtárak felívelő korszakát vetíti előre. Talán nem véletlen, hogy az első kiadás kritikái? is az optimista hangvételt érezték meghatározónak.

De hogy ezt mennyire igazolja a könyv tartalma, arra csak a fejezetek ismertetése adhat megfelelő választ.

Miután az első kiadás recenziói – kiváltképp Hegyközi Ilona *Könyvtári Figyelő*ben megjelent írása – korábban már precízen és behatóan ismertették a munkát, ezért most kizárólag a kötet lényegesebb megállapításainak bemutatására szorítkozom. Míg bizonyos részeket behatóbban, más részeket felületesebben vagy csak említés szintjén ismertetek. Teszem mindezt azért, mert az első és második kiadás között – túl azon, hogy a kötet kilépett a virtuális keretek közül – csupán egyetlen lényeges különbség figyelhető meg, amely az elemzések során használt adatsorok időintervallumának kiszélesítését jelenti, azaz 2013 helyett immár 2014 a „korszakhatár”. Nyilvánvaló, hogy ez a különbség nem elhanyagolható, mivel újabb elemzéseket és megállapításokat tett lehetővé az új kiadás tekintetében, ezek azonban nem írták felül az első kiadás végkövetkeztetéseit, mindössze árnyalták, kiegészítették.

A kötet lényegi része 12 fejezetre tagolódik, amelyeket egy direkt ehhez a kiadáshoz írt rövid előszó, illetve bevezető előz meg, és persze a felhasznált szakirodalom és a statisztikai adatok forrásjegyzékének közlése követ. A fejezetek számával ellentétben a könyv tartalma mindössze három fő tematika mentén mozog, ezeket osztotta fel a szerző nagyon logikusan, kisebb tartalmi egységekre, amelyek a következők: (1.) az internet használatának változásai, (2.) meghatározó nemzetközi szakmai szervezetek, az Európai Unió, illetve Magyarország könyvtár- és információügyi dokumentumaiban megfogalmazott trendek és stratégiák, és végül (3.) a magyarországi könyvtári szolgáltatások statisztikai elemzése, különös tekintettel az elektronikus szolgáltatások, illetve a személyes és távhasználat kérdéskörére.

Az első tematikát felölelő fejezetek (1-2.) az internethasználat adott időszakra (2005-2014) vonatkozó mennyiségi és minőségi változásait veszik górcső alá. A szerző nem véletlenül kezdi vizsgálódásait az internethasználattal, hiszen az információs társadalomba való becsatlakozás nélkülözhetetlen feltétele az internet-hozzáférés. Nemzetközi és hazai statisztikákat egyaránt kiértékel e részben, de a Magyarországra vonatkozó kimutatások természetesen jóval hangsúlyosabbak. Az internethasználat nemzetközi trendjeinek felvázolása viszont megfelelő alapot teremt a hazai viszonyok értékeléséhez. Forrásként többek közt a *Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság*, a *Központi Statisztikai Hivatal*, az *EUROSTAT* és egy Pécssett végzett kutatás³ adataira támaszkodik, amelyek a későbbi fejezetek során is forrásként szolgálnak majd.

Elsőként néhány alapvető terminus tisztázására kerül sor. A *digitális megosztottság* fogalma – amelynek megjelenése a 2000-es évekhez köthető – ma már nem korlátozódik a számítógéphez és az internethez való hozzáférés, illetve a hozzájuk köthető tartalmak elérésének, használatának problematikájára. Később éppen ezért vezették be az *elsődleges* és *másodlagos digitális megosztottság* kifejezéseket, valamelyest árnyalva az eredeti fogalmat. Tudniillik az első az eszközökhöz és szolgáltatásokhoz való hozzáférést foglalja magában, a másik viszont a minőségi használat kérdésével foglalkozik, de másodlagos digitális megosztottság helyett már *digitális egyenlőtlenségről* is szokás beszélni. Vagyis az informatikai eszköz – legyen az asztali számítógép, laptop vagy bármilyen egyéb mobil információs eszköz – és az internet megléte az információs műveltség megszerzésének csak az alapja, de hogy az informatikai infrastruktúrát milyen színvonalon és mire képes használni az adott felhasználó, az bizony messzire vezető kérdéseket vet fel; ráadásul sok-

kal nehezebb vizsgálni, mint hogy hány háztartásban van szélessávú internet. Az viszont világosan látszik, hogy ugyan eltérő mértékben, de mind az elsődleges, mind a másodlagos digitális megosztottság párhuzamosan jelenlévő problémák a világ minden részén.

Figyelemre méltó tény, hogy az internetpenetráció, vagyis az internet elterjedtségének mértéke rohamos növekedésen ment keresztül a vizsgált időszakban. *„A világ teljességét figyelembe vevő ITU statisztika szerint a száz lakosra jutó internethasználók száma tíz év alatt több mint négyeszeresére emelkedett [...] körülbelül két és félevente megduplázódott a használók száma”* (13. p.) De persze a fejlett, illetve a fejlődő országok esetében jócskán eltérő növekedési ütemről beszélhetünk. Érdekes megállapítás, miszerint az internetpenetrációt 65-70 százalékig viszonylag egyenletes ütemben lehet növelni, ekkor azonban megtörik a tendencia, a növekedés alábbhagy, mivel bizonyos társadalmi csoportok (például a mélyszegénységben élők, idős korú személyek) elérhetetlenek, vagy tudatosan elzárkóznak az internethasználattól. De az internet-hozzáféréssel bíró felhasználók számának növekedése esetén is fennáll az előfizetők között húzóó információs műveltségbeli különbség.

Magyarországon 2010 és 2013 között következett be robbanásszerű emelkedés az internethasználat tekintetében, 2014-re pedig az előfizetések száma már 7 millió fölé emelkedett. Országos különbségek azonban jócskán vannak, a lakóhely, a jövedelem, az iskolázottság, az életkor jelentősen befolyásolja az internetelőfizetést. Míg a nagyvárosokban élők háromnegyede legalább heti rendszerességgel internetezik, addig a kistelepülések lakóinak csak alig több mint fele internetezik heti gyakorisággal (15. p.). Mivel a kistelepüléseken eleve kevésbé kiépített az internethálózat, kevesebb szolgáltató van jelen, ebből következően kisebb az árverseny, vagyis drágább az internet-előfizetés, mint a nagyobb és rendszerint tehetősebb városokban.

Ennek ellenére az egyéni előfizetők száma 2013-ban már az összes előfizető háromnegyedét, az üzleti előfizetéseket pedig már csak annak egynegyedét tették ki. Ebben meghatározó szerep tulajdonítható a mobil eszközök elterjedésének, vagyis az okostelefonoknak és a tableteknek. Nem véletlen, hogy 2013-ban már a háztartások 61 százalékában van internet-hozzáférés, így a 2003-as adatokhoz viszonyítva 2013-ra *„a magyar lakosság internethasználatára több mint háromszorosára, 66 %-ra növekedett”* (20. p.). Az idősebb korosztálynak is egyre nagyobb százaléka használ számítógépet és internetezik, sőt, lassacskán elmosódni látszik a digitális bennszülöttek és a digitális bevándorlók közt feszülő különbség. Legalábbis ami az internethasználat kérdését illeti – derül ki a már említett 2014-es, nem reprezentatív pécsi kutatás adataiból. Ebből azt is megtudhatjuk, hogy a kutatásban résztvevők – felsőoktatási hallgatók, diplomás dolgozók – milyen gyakorisággal és mire használják a világháló lehetőségeit. Az eredmény önmagáért beszél: a válaszadók zöme gyakorlatilag folyamatosan „online” van, böngészőikben a tanulással, majd a munkával, kutatással, kapcsolattartással és közösségi fórumokkal kapcsolatos könyvjelzők fordulnak elő a legnagyobb gyakorisággal.

Igen érdekes, hogy a felmérésben résztvevő hallgatók és dolgozók munkájukhoz és tanulmányaikhoz honnan szerzik be a szükséges információt. Mivelhogy a lehetséges 10 kategória közül a könyvtár a 3., illetve 4. helyre szorult náluk. Az első helyen természetesen az internetes források állnak, amelyek között jócskán van könyvtárak által előállított, szolgáltatott tartalom, de erről *„a használók nem, illetve alig vesznek tudomást, pontosabban szólva az nem érdekli őket”* (27. p.). Valamelyest árnyalja a képet, hogy *„míg köznap információk megszerzésében a könyvtárak kétségkívül háttérbe szorultak, addig a tudományos és a szakmai infor-*

mációk esetében továbbra is igen jelentős szerepük maradt, sőt a hallgatóknál [...] a könyvtár, illetve a könyvtár által közvetített tartalmak megmaradtak az elsődleges forrásnak” (28. p.).

A kötet talán leginformatívabb, egyben legfontosabb részéről most nem mondanánk többet. Térjünk át inkább a második tematikára, amely hat fejezetet (3-8.) foglal magába, amelyek a könyvtár- és információügy fontosabb stratégiai dokumentumait tárgyalják. E fejezetek célja a könyvtárügy főbb trendjeinek meghatározása az említett dokumentumok ismerete tükrében. Nem meglepő, hogy ebben a részben szintén a nemzetközi trendeken keresztül jutunk el a hazai viszonyokhoz. Előbb az UNESCO kommunikációs és információs programjával ismerkedünk meg, majd sorra kerülnek ALA és az IFLA által kiadott dokumentumok, az Európai Digitális Menetrend, végül elérkezünk a magyar stratégiai dokumentumokhoz.

E dokumentumok meglehetősen részletes elemzésének köszönhetően nemcsak az adott szervezetek könyvtárakkal kapcsolatos irányelveiről kaphatunk képet, de a jövőre vonatkozó lehetséges irányvonalak is felsejlenek és konkrét célok is megfogalmazódnak.

Az UNESCO a könyvtárakat stratégiai fontosságú intézményként tartja számon, mind a szélesebb közönség, mind a tudományos közösségek tekintetében. Hangsúlyozza a tudáshoz való egyetemes hozzáférés kiterjesztését, beleértve a fogyatékkal élő személyeket és más hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat. A szervezet a cenzúramentes internet és az állami kutatások tudományos eredményeinek nyílt hozzáférést (Open Access) publikálása mellett foglal állást.

Az IFLA a „*magánélet és a személyes adatokra vonatkozó védelem*” (41. p.) fontosságát hangsúlyozza, az Amerikai Könyvtáros Egyesület (ALA) pedig újradefiniálta „*az egyes könyvtár-típusok jelenségeit és feladatait*” (43. p.), a gazdasági világválság ugyanis az amerikai könyvtárakon is mély sebeket ejtett. Egyebek között az iskolai könyvtárosok száma közel ötezer fővel csökkent, de a közkönyvtárak költségvetéseit is megszorítások érték.

Még hosszasan ismertethetnénk a különböző dokumentumokat, mindenesetre a digitális készségek fejlesztése, a digitális információszolgáltatás bővítésének hangsúlyozása szinte mindegyikben helyet kap.

Végül térjünk át a harmadik tematikára (9-11. fejezet), a kötet utolsó részére, amely a magyarországi elektronikus könyvtári szolgáltatások elemzését foglalja magában. Szó esik bennük az összes jelentős elektronikus szolgáltatásról: az EISZ-ről, az EBSCOhost-ról, a MEK-ről, az EPA-ról a MATARKA-ról és ezek használati és egyéb statisztikáiról, sőt mi több, rövid történetük is helyet kapott a könyvben. Kimondottan érdekes adat, hogy az EISZ, a MEK, az EPA és a MATARKA „*együttesen évente mintegy tízmillió nagyságrendű forgalmat bonyolítanak le [...]*”, azaz „*naponta mintegy 25-27 ezer használat jellemzi összességében az e-szolgáltatásokat*” (74. p.). Az utóbbi években pedig „*valamennyi könyvtár típusnál folytatódott a korábbi években is általános jelenség: a személyes használat mérséklődése*” (78. p.). De bizonyos könyvtár típusokban ezt jócskán ellensúlyozza a távhasználat növekedése. Viszont – ahogy azt a szerző több ízben megjegyzi – mikroszintű vizsgálatok, vagyis a távhasználat pontos meghatározása nélkül aligha alkothatunk pontos képet könyvtáraink távhasználatáról.

*

Sípos Anna Magdolna kötete mély merítésű, egyben részletgazdag elemzéseket tartalmazó összefoglalás, amelyből ezúttal csak néhány fontosabbnak ítélt megállapítást emelhetünk ki. A szerző az utóbbi évtized statisztikai adataiból kívánt a lehetőségekhez mérten éles képet kirajzolni hazánk könyvtárügyéről, az információs társadalom keretei

közt elfoglalt helyéről, teljesítményéről és (lehetséges) szerepéről. Célját be is teljesítette, de minthogy minden valamire való könyvben akad hiba, így ebben a kötetben is akad néhány.

Sajnos, számos sajtóhiba tarkítja a szöveget és a tördelés is hagy némi kívánni valót maga után, a fekete-fehér diagramok pedig sokszor egészen átláthatatlanok. Mindezek ellenére e komoly statisztikai adatokra támaszkodó, kimondottan adat- és információgazdag könyv méltán tarthat számot a szakma figyelmére, és minden bizonnyal a felsőoktatásban is haszonnal forgathatják majd.

De hogy válaszoljunk végre az írásunk elején feltett kérdésre, miszerint igazolja-e a könyv tartalma az első kiadás recenzensei által megfogalmazott optimista hangvételt, hátrázott nem a válaszuk. Ezért aztán némi ellentmondást érzünk a valódi tartalom és a cím sugallta mondanivaló között. A *Könyvtári reneszánsz(?)*, – kérdőjellel a végén – vagy a *Könyvtári metamorfózis*, utalva a távhasználat dominanciájára talán sokkal kifejezőbb lett volna. Sipos Anna Magdolna ugyanis két lábbal áll a földön, könyve mentes minden túlzó optimizmustól. Ehelyett inkább a könyvtárak valódi lehetőségeiről: szolgáltatásai megerősítéséről és kiterjesztéséről ír.

JEGYZETEK

1. Sipos Anna Magdolna tíz évvel korábban publikált tanulmánya *A könyvtárak az információs társadalomban* (= Tudásmenedzsment, 7. évf. 2006. 2. sz. 40-60. p.) előzménye és egyben kiindulópontja is *Könyvtári reneszánsz* című kötetének. A két publikáció között a könyv alcíme – *Könyvtárak az információs társadalomban 2.0* – teremt kapcsolatot. A cikk összegző gondolatait a bevezetőben is idézi, lényege: „*a könyvtárak korszerű és a társadalmi elvárásoknak megfelelő működési keretei kirajzolódtak*” (12. p.).
http://epa.oszk.hu/02700/02750/00014/pdf/EPA02750_tudasmenedzsment_2006_02_040-060.pdf
2. Legfőképp erre az írásra gondolok: Hegyközi Ilona: Könyvtári jövőkép – optimista szemmel = Könyvtári Figyelő, 25. (61.) évf. 2015. 4. sz. 539-541. p.
3. Sipos Anna Magdolna - Varga Katalin - Egervári Dóra: Net! Mindenekfelett? : Kompetenciák a Digitális Univerzumban. Pécs : PTE FEEK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2015.
<http://mek.oszk.hu/14700/14787/>

(Sipos Anna Magdolna: Könyvtári reneszánsz. Könyvtárak az információs társadalomban. 20.0. 2. bőv., kiad. Budapest, Ventus Libro, 2016. 111 p.)

Tóth Béla István
